

טבת התשע"ח

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

למשמעות השליחות של משה לפרעה ולבני ישראל

לפרשות וארא (על פי שיעור של הרב עזרא ביק)

מֹשֶׁה, לִפְנֵי ה': הֲנִי אֲנִי, עַרְל שְׁפִתַּיִם, וְאִידָּךְ, יִשְׁמַע אֵלַי פְּרַעֲהַ .

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה, רְאֵה נִתְתִּיךָ אֶ-לֵקִים לְפְרַעֲהַ; וְאַהֲרֹן אַחִידָּךְ, יִהְיֶה נְבִיאָךְ. ב. אֶתְּהָ תְדַבֵּר, אֶת-כָּל-אֲשֶׁר אֲצַוְךָ; וְאַהֲרֹן אַחִידָּךְ יְדַבֵּר אֶל-פְּרַעֲהַ, וְשִׁלַּח אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרְצוֹ. ג. וְאֲנִי אֶקְשֶׁה, אֶת-לֵב פְּרַעֲהַ; וְהִרְבִּיתִי אֶת-אֶתְנִי וְאֶת-מוֹפְתַי, בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם. ד. וְלֹא-יִשְׁמַע אֲלֵכֶם פְּרַעֲהַ, וְנִתְתִּי אֶת-יָדִי בְּמִצְרַיִם; וְהוֹצֵאתִי אֶת-צְבָאתִי אֶת-עַמִּי בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל, מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, בְּשַׁפְטִים, גְּדֹלִים. ה. וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי-אֲנִי ה', בְּנִטְתִּי אֶת-יָדִי עַל-מִצְרַיִם; וְהוֹצֵאתִי אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל, מִתּוֹכָם. ו. וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה, וְאַהֲרֹן כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתָם, כֹּן עָשׂוּ. ז. וּמֹשֶׁה, בֶּן-שְׁמֹנִים שָׁנָה, וְאַהֲרֹן, בֶּן-שְׁלֹשׁ וּשְׁמֹנִים שָׁנָה--בְּדַבְרָם, אֶל-פְּרַעֲהַ .

התורה חוזרת כמה פעמים על הציווי למשה (או למשה ולאהרן) ללכת לפרעה ולהוציא את בני ישראל ממצרים. ניכר אמנם שמשה מגלה חוסר רצון מובהק, ומכל מקום, טיבה של החזרה המשולשת על תיאורים הנראים כזהים אינו ברור.

קודם שנדון בשאלה אם אכן מדובר באותם אירועים, נמנה את האירועים השונים המופיעים בתחילת הפרשה:

- א. הקב"ה מתגלה למשה, מתאר את הבטחתו לאבות ומורה לו להודיע לבני ישראל שה' יוציא אותם ממצרים (ו', א-ח).
- ב. משה מדבר אל בני ישראל אך הם אינם שומעים לו (ו', ט).
- ג. הקב"ה מצוה את משה לדבר עם פרעה, ומשה משיב: "הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתיים" (ו', י-יב).
- ד. הקב"ה מדבר אל משה ואל אהרן ומצווה אותם "אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל ממצרים" (ו', יג).
- ה. תולדות משה ואהרן (ו', יד-כז).

שני הפרקים הראשונים של פרשת וארא מתמיהים למדיי מבחינת הרצף הסיפורי.

1. שמות ו' ב - ז' ז:

ב וַיְדַבֵּר אֶ-לֵקִים, אֶל-מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו, אֲנִי ה'. ג. וְאֹרָא, אֶל-אֲבִרְהָם אֶל-יִצְחָק וְאֶל-יַעֲקֹב בְּאֶ-ל שַׁדַּי; וְשְׁמִי ה', לֹא נִוְדַעְתִּי לָהֶם. ד. וְגַם הִקְמַתִי אֶת-בְּרִיתִי אִתְּךָ, לְתַת לָהֶם אֶת-אֶרֶץ כְּנָעַן, אֶת אֶרֶץ מִגְרִיהֶם, אֲשֶׁר-גָּרוּ בָּהּ. ה. וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי, אֶת-נֹאקֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר מִצְרַיִם, מֵעַבְדִּים אֹתָם; וְאִזְכֹּר, אֶת-בְּרִיתִי. ו. לִכֹּן אֲמַר לְבְנֵי-יִשְׂרָאֵל, אֲנִי ה', וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם, וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעַבְדֵיכֶם; וְגֵאלְתִּי אֶתְכֶם בְּזִוְעַ נְטוּיָה, וּבְשַׁפְטִים גְּדֹלִים. ז. וְלִקְחִתִּי אֶתְכֶם לִי לְעַם, וְהִייתִי לְכֶם לֹא-לֵקִים; וַיִּדְעֶתֶם, כִּי אֲנִי ה' אֶ-לֵקֵיכֶם, הַמוֹצִיא אֶתְכֶם, מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם. ח. וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם, אֶל-הָאֶרֶץ, אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת-יָדִי, לְתַת אֶתְהָ לְאֲבִרְהָם לְיִצְחָק וְלַיַּעֲקֹב; וְנִתְתִּי אֶתְהָ לְכֶם מוֹרְשָׁה, אֲנִי ה'. ט. וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה כֹּן, אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל; וְלֹא שָׁמְעוּ, אֶל-מֹשֶׁה, מִקְצֹר רוּחַ, וּמֵעַבְדָּה קָשָׁה. {פ}

י וַיְדַבֵּר ה', אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר. יא. בֹּא דַבֵּר, אֶל-פְּרַעֲהַ מֶלֶךְ מִצְרַיִם; וַיִּשְׁלַח אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל, מֵאֶרְצוֹ. יב. וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה, לִפְנֵי ה' לֵאמֹר: הֲנִי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל, לֹא-שָׁמְעוּ אֵלַי, וְאִידָּךְ יִשְׁמַעֲנִי פְרַעֲהַ, וְאֲנִי עַרְל שְׁפִתַּיִם. {פ}

יג וַיְדַבֵּר ה', אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן, וַיִּצְוֶם אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְאֶל-פְּרַעֲהַ מֶלֶךְ מִצְרַיִם--לְהוֹצִיא אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל, מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. {ס}

יד אֵלֶּה, רְאִשֵׁי בֵית-אֲבֹתֶם: כו. הוּא אַהֲרֹן, וּמֹשֶׁה אֲשֶׁר אָמַר ה' לָהֶם, הוֹצִיאֵם אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, עַל-צְבָאתָם. כז. הֵם, הַמְדַבְּרִים אֶל-פְּרַעֲהַ מֶלֶךְ-מִצְרַיִם, לְהוֹצִיא אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל, מִמִּצְרַיִם; הוּא מֹשֶׁה, וְאַהֲרֹן. כח. וַיְהִי, בַּיּוֹם דִּבְרָה ה' אֶל-מֹשֶׁה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם. {ס}

כט וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר, אֲנִי ה'; דַּבֵּר, אֶל-פְּרַעֲהַ מֶלֶךְ מִצְרַיִם, אֶת-כָּל-אֲשֶׁר אֲנִי, דַּבֵּר אֵלֶיךָ. ל וַיֹּאמֶר

4. שמות ד' א:

והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקלי כי יאמרו לא נראה אליך ה' ובעקבות טענה זו וטענות נוספות אומר הקב"ה.

5. שמות ד' יד-טו:

הלא אהרן אחיך ... ודבר הוא לך אל העם והיה הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לא-להים גם בציווי הבא נאמר למשה.

6. שמות ד' כב:

"ואמרת אל פרעה..."

בלא כל תוספת שהיא לבני ישראל.

ועם כל זאת, הדבר הראשון שעושה משה בהגיעו למצרים הוא לדבר עם אחיו (ד', ל-לא), ורק אחרי כן (ה', א) הוא הולך לפרעה. דומה כי בעוד שהקב"ה מצווה את משה ללכת לפרעה, מופנה עיקר דאגתו של משה לדרך שבה עליו לדבר עם בני ישראל. רק עם כישלונה של פנייתו לעם ישראל בראשית פרשתנו מתחיל משה לדאוג כיצד ידבר עם פרעה – ודווקא אז מצווה ה' לראשונה גם על בני ישראל. (שמות ו' יג)

וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים

לדעת הרב עזרא ביק, משה מבין כי אין די להודיע לבני ישראל על היציאה הקרובה ממצרים. מלבד שליחותו לפרעה – לגרום לו להוציא את בני ישראל ממצרים – משה רואה את עצמו מחויב להוציא את בני ישראל מהמצב הפסיכולוגי שבו הם שרויים, מתפיסת העבדות לזולת והתלות בחסדיו. מיד לאחר קבלת השליחות אל פרעה מעביר משה את כובד הבעיה משכנועו של פרעה לשכנועם של בני ישראל: להביאם להשתחרר גם מבחינה רוחנית ולהפוך ליחידים חופשיים, אחראיים ובעלי זכויות עצמיות.

כיצד משנים מנטליות של עבד?

הפתרון שמצא משה לבעיית העבדות המושרשת בעומק נפשם של עם ישראל הוא לעוררם. כלומר, משה מאמין שנואם מוכשר, בעל השראה וחזון רוחני, יצליח לעורר את צלם א-לוקים שבקרבתם.

אלא שמשה סבור כי לא הוא האיש, הוא חסר את הכריזמה, ואת היכולת לגלות את הכוחות החבויים באדם. זו המשימה המטרידה את משה אפילו בעת שהוא נשלח לפרעה.

המענה שנותן הקב"ה בפרשת שמות הוא צירוף אהרן כ"פּה", שמשוה ייהיה לו לא-להים.

1. הקב"ה מצווה את משה לדבר אל פרעה, ומשה משיב: "הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה" (ו', כח-ל).

2. הקב"ה אומר למשה שאהרן ידבר במקומו אל פרעה, ושפרעה יסרב לשחרר את בני ישראל עד שה' יוציאם ממצרים בשפטים גדולים (ז', א-ה).

3. "ויעש משה ואהרן כאשר צוה ה' אתם כן עשו" (ז', ו).

אם נסכם:

- פעמיים מצווה ה' את משה לדבר אל העם
- שלוש פעמים מצווה משה לדבר אל פרעה
- פעמיים אומר משה שהוא ערל שפתיים.

לאור זאת עולות השאלות:

- מה מטרתן של כל החזרות הללו?
- מדוע מדגיש משה את הקושי שיש לו בדיבור?
- מה הקשר בין כישלונה של משה בדברו עם העם לבין עמידתו לפני פרעה?
- בקיצור: מה מטרת התורה ללמדנו בפרקים ו' וז'?

השליחות לבני ישראל

משה מקבל שתי משימות נפרדות: שליחות לפרעה ושליחות לעם ישראל. טיבה של השליחות לפרעה ברור: לצוות על פרעה להוציא את בני ישראל ממצרים ולהביא עליו את המכות עד שייכנע. אך מה טיבה של השליחות לבני ישראל?

אלא שכשבוחנים את הדבר מתברר ששליחות שכזאת כלל אינה קיימת בפרשת שמות. בתחילה מצווה הקב"ה.

2. שמות ג' י:

ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים

משה מבין, ככל הנראה, שמוטל עליו לומר דבר מה גם לבני ישראל, אשר על כן הוא שואל.

3. שמות ג' יג:

הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרת להם א-לקי אבותיכם שלחני אליכם ואמרו לי מה שמו מה אמר אלהים

הקב"ה אמנם משיב על שאלתו זו של משה, אך עדיין אין אנו מוצאים שום ציווי מפורש לדבר אל בני ישראל. הציווי היחיד המתייחס לעם ישראל הוא הציווי לאסוף את זקני ישראל ולהודיע להם בשם ה' על הגאולה, על מנת שיבואו עם משה לפרעה.

לציווי זה חוזר משה ומעלה את הבעיה לשכנע את אחיו.

כלומר, לבני ישראל לא היה טכנית ורגשית יכולת לשמוע אל משה ואהרן. הם היו עסוקים מדי באיסוף התבן והקש לבניית ערי המסכנות.

אך במכילתא אנו מוצאים עמדה הפוכה. רבי יהודה בן בתירה מסביר שעם ישראל אכן לא רצה לשמוע את משה.

11. מכילתא דרבי ישמעאל פרשת בא, מסכתא דפסחא ה:

"ר' יהודה בן בתירא אומר: הרי הוא אומר ולא שמעו אל משה מקוצר רוח וגו' וכי יש לך אדם שהוא מתבשר בשורה טובה ואינו שמח – נולד לך בן זכר, רבך מוציאך לחירות, ואינו שמח!?"

"אם כן למה נאמר ולא שמעו אל משה (שמות ו ט) אלא שהיה קשה בעיניהם לפרוש מעבודה זרה שנ' ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו (יחזקאל כ ז)... הדא הוא דכתיב וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל (שמות ו יג) צום לפרוש מעבודה זרה"

כלומר עם ישראל באמת לא רצה לשמוע את מה שהיה למשה להגיד.

ושאל הרב יעקב מדן, מה רע בהסברו של הרמב"ן, שאילץ את רבי יהודה בן בתירה להידחק וכביכול להוציא לעז על עם ישראל? הרי דברי הרמב"ן נראים מאוד סבירים!

ומסביר הרב מדן, שרבי יהודה בן בתירה מבסס את דבריו על נבואת יחזקאל.

12. יחזקאל כ', ב-י:

"וַיְהִי דְבַר ה' אֵלַי לֵאמֹר... וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם כֹּה אָמַר אֲ-דָנִי ה' בַּיּוֹם בְּהָרִי בְיִשְׂרָאֵל וְאָשָׂא יָדַי לְזָרַע בֵּית יַעֲקֹב וְאֹדַע לָהֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְאָשָׂא יָדַי לָהֶם לֵאמֹר אֲנִי ה' אֲ-לֵהֵיכֶם: בַּיּוֹם הַהוּא נִשְׂאֲתִי יָדַי לָהֶם לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֶל אֶרֶץ אֲשֶׁר תִּרְתִּי לָהֶם זִבְתַּח לְבָב וּדְבַשׁ צְבִי הִיא לְכָל הָאֲרָצוֹת:

"וְאָמַר אֲלֵהֶם אִישׁ שְׁקוּצֵי עֵינָיו הַשְּׁלִיכוּ וּבְגִלּוּלֵי מִצְרַיִם אֶל תִּטְמְאוּ, אֲנִי ה' אֲ-לֵהֵיכֶם: וַיִּמְרוּ בִי וְלֹא אָבוּ לִשְׁמֹעַ אֵלַי אִישׁ אֶת שְׁקוּצֵי עֵינֵיהֶם לֹא הַשְּׁלִיכוּ וְאֶת גִּלּוּלֵי מִצְרַיִם לֹא עָזְבוּ וְאָמַר לְשַׁפֵּךְ חַמְתִּי עֲלֵיהֶם לְכָלֹת אֶפְי בָּהֶם בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרַיִם:

"וְאֶעֱשֶׂה לְמַעַן שְׁמִי לְבַלְתִּי הַחַל לְעֵינֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הֵמָּה בְּתוֹכָם אֲשֶׁר נֹדַעְתִּי אֲלֵיהֶם לְעֵינֵיהֶם לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: וְאֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶבְאֵם אֶל הַמִּדְבָּר: וְאֶתָּן לָהֶם אֶת חֲקוֹתַי וְאֶת מִשְׁפְּטֵי הַיּוֹדְעֵתִי אוֹתָם אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אוֹתָם הָאָדָם וְחִי בָּהֶם"

כלומר לדעת הרב מדן, עם ישראל אמנם שמח לשמוע שהקב"ה מתכנן להושיע אותם, "עמו אנכי בצרה". אבל כיון שמשה הגיע עם דרישה – "אָנִי ה' אֲ-לֵהֵיכֶם ... אִישׁ

בתחילה נוחל משה הצלחה.

7. שמות ד', לא:

וַיֹּאמֶר הָעָם וַיִּשְׁמְעוּ כִּי פָקַד ה' אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי רָאָה אֶת עֲנִיָּם וַיִּקְדּוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ

ואולם, כידוע עם הצגת תביעתם לפרעה מחמיר הלה את תנאי העבדות של בני ישראל, ונציגי העם (השוטרים) מלינים על משה ועל אהרן.

8. שמות ה' כא:

יָרָא ה' עֲלֵיכֶם וַיִּשְׁפֹּט אֲשֶׁר הִבַּשְׁתֶּם אֶת רִיחֹנוּ בְעֵינֵי פְרַעַה וּבְעֵינֵי עַבְדָּיו לְתַת חֶרֶב בַּיָּדָם לְהַרְגֵנוּ וּמֹשֶׁה שָׁב אֶל ה' בְּטַעֲנָה.

9. שמות ה' כב-כג:

א-דני למה הרעתה לעם הזה למה זה שלחתני. ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך

כאן מצווה הקב"ה לראשונה את משה לבשר לבני ישראל את בשורת הגאולה. (שמות ו' ו-ח)

אמר לבני ישראל: אני ה', והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים והצלת אתכם מעבדתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים. ולקחתי אתכם לי לעם והייתי

לכם לא-להים וידעתם כי אני ה' א-לקיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים. והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה אני ה'

ואולם, אף עתה נוחל משה אכזבה. (שמות ו' ט) וידבר משה כן אל בני ישראל ולא שמעו אל משה מקצר רוח ומעבדה קשה

חמש לשונות גאולה אומר משה לעם, והעם אינו מקשיב.

מדוע לא שמעו בני ישראל למשה

לאור העובדה שהעם לא מקשיב למשה, עולה השאלה מה ההבדל בין תגובת העם לבשורה הגאולה הראשונה לאחר מעמד הסנה ובין תגובת העם לבשורת הגאולה השנייה בתחילת פרשת וארא?

הרמב"ן על האתר מסביר שעם ישראל כן האמין, למשה כמו בבשורה הראשונה של משה, אבל לא היה פנוי להאזין לו.

10. הרמב"ן:

"מקוצר רוח ומעבודה קשה - לא בעבור שלא יאמינו בה' ובנביאו, רק שלא הטו אוזן לדבריו מקוצר רוח, כאדם שתקצר נפשו בעמלו, ולא ירצה לחיות רגע בצערו, מדעתו שירוח לו אחרי כן. וקוצר הרוח הוא פחדם שלא יהרגם פרעה בחרב כאשר אמרו שוטריהם אל משה, ועבודה קשה, הוא הדוחק שהיו הנוגשים אצים בהם ולא יתנום לשמוע דבר ולחשוב בו".

לעשות זאת שונה מכפי שחשב משה. משה יפעל ישירות רק בכיוון של פרעה, וזה יביא לשתי התוצאות הנדרשות. יתר על כן, כבר עתה מודיעו ה' כי לא ישכנע את פרעה. (שמות ז' ג)

ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אתתי ואת מופתי בארץ מצרים

משה אינו עומד לשכנע את פרעה: הקב"ה הוא שיכניע אותו בעזרת האותות והמופתים שיעשה לעיני כול. מעתה אין משה שב עוד אל בני ישראל ומעודד את רוחם. חירותם של בני ישראל תושג בכך שיהיו עדים לניצחון המוחץ של הקב"ה על כוחו של פרעה, על כשפיו ועל אליליו. השמדת העצמה המצרית והשפלת גאוותה היא שתשחרר את רוח העבדים.

לסיכום, למשה שתי משימות, אך רק לאחת מהן יש משמעות מעשית. בפועל צריך משה לדבר רק עם פרעה, אך השלכותיו של מעשה זה תהיינה לא רק במישור הפוליטי – במאבק בין משה לפרעה – אלא גם במישור הפסיכולוגי-חברתי: במעמדם של בני ישראל אל מול אדוניהם.

תפקידם הכפול של משה ושל אהרן עולה בבירור בפסוקים הבאים לאחר תולדותיהם, לפני תיאור פנייתם לפרעה. (שמות ו' כו-כז)

הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם הוציאו את בני ישראל מארץ מצרים על צבאתם. הם המדברים אל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל ממצרים הוא משה ואהרן

"על צבאותם"

ונשאלת השאלה: מה פירוש "על צבאותם"? ביטוי זה חוזר בפרשת בא, בתיאור יציאת מצרים עצמה.

14. שמות י"ב נא:

ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים על צבאתם

משמען של מילים אלו בפרשת בא ברור: הן מתארות את סדר הליכתם של בני ישראל בזמן יציאת מצרים. אך מדוע חשוב כל כך לציין את הדבר כחלק מן המשימה: "הוציאו את בני ישראל מארץ מצרים על צבאתם"?

לדעת הרב עזרא ביק, משמעות הביטוי "על צבאתם" היא 'בכבוד, בהדר': לא כעדר בורח, כי אם כחיכה מאורגנת, הנהוגה בתיאום מלא ועל פי תכנית. אין די להוציא את בני ישראל ממצרים; עליהם לצאת "על צבאותם" – כבני חורין החוסים בצלו של הקב"ה.

שְׁקוּצֵי עֵינָיו הִשְׁלִיכוּ וּבְגָלוֹלֵי מְצָרִים אֶל תִּטְמְאוֹ! אזי התשובה הפעם של בני ישראל היתה "ולא שמעו אל משה". כלומר הדרישה של משה להסרת העבודה הזרה היא הסיבה להבדל הגדול בתגובת עם ישראל לבשורה הראשונה מול התגובה לבשורה השנייה.

13. ומדגיש הרב מדן:

קשה מאוד לשנות הרגלים. בני ישראל מעדיפים ברגעי השיעבוד להמשיך את העבודה הקשה, לראות את ילדיהם מושלכים באכזריות ליאור, מאשר לצאת למדבר ולעבוד את ה'.

כדי להבין יותר טוב את המקום של עם ישראל, נצייר לעצמנו מציאות דומה: אם נביא היה מגיע אלינו עכשיו, ואומר לנו שהצרות בעולם כולו תיפסקנה, יהיה שלום בארץ ובעולם, האיומים מצד איראן ודעאש ייפסקו – ודאי שהיינו שמחים לשמוע. אך מה היה קורה אם הוא היה מתנה זאת בכך שנוותר על התקשורת הטכנולוגית שלנו? בכך שנשליך את הסמארטפונים והטלוויזיות? דומה שרוב האנשים היו מתקשים לוותר, ומסרבים לדרישה על אף המחיר הכבד שבאובדן ההבטחה לשלום.

גם בבחירות אנו פוגשים מצב דומה – מבטיחים לנו חמש מאות לשונות של גאולה, אבל אין אף דרישה. הפוליטיקאים אינם תובעים מהעם דברים, אינם מקיימים דו-שיח. הם רק מציעים הבטחות מפתות, ומהאזרח נתבע רק לשים את הפתק הנכון בקלפי. כך אי אפשר לפתור בעיות. אי אפשר לצפות שדברים יסתדרו בלי מאמץ ועבודה עצימים ורציניים. דברי רבי יהודה בן בתירה כל כך נכונים וכל כך קולעים. הוא אינו מוציא לעז על עם ישראל המשועבד במצרים, אלא מתאר את האופי האנושי במדויק.

לאור זאת אנו יכולים להבין את טענתו של משה כלפי הקב"ה: אם אחיו היהודים אינם שומעים לו, מה יוכל הוא כיחיד לעשות לפרעה? עתה יש בידו הוכחה שאין הוא ניחן בתכונה המיוחדת הדרושה לו לדעתו – היכולת לגרום לשינוי בלב שומעיו. משה מאמין שמשימתו היא להגיע ללבם של השומעים אותו – הן עם ישראל והן פרעה – והדבר נראה לו למעלה מכוחותיו.

תשובת הקב"ה למשה

כעת מסביר הקב"ה את תשובתו לעיל. אכן, למשה יש שתי משימות: הוא נשלח "אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים", ומטרתן של שתי השליחויות היא "להוציא את בני ישראל ממצרים" (ו', יג). משה צדק אפוא בחשבו כי אין די להודיע לבני ישראל על הגאולה וכי יש להוציאם נפשית ורוחנית מן השעבוד. ואולם, הדרך שבה יש

התורה בפירוש רק את האירועים הגלויים, ואילו להתרחשות הפנימית, הסמויה מן העין, היא רומזת בלבד.

חירות פיזית וחירות רוחנית

17. מסביר הרב ביק:

מקובל לומר שחג הפסח מבטא את החירות הפיזית, ואילו חג השבועות ומתן תורה – את חירותנו הרוחנית. לאור מה שראינו עד כה, זוהי הבחנה פשטנית ביותר. עצם קבלת התורה מותנה לא רק בחירות פיזית אלא גם במידה מסוימת של חירות רוחנית: ביכולת לקבל אחריות ולהחליט החלטות (תכונות הנעדרות לחלוטין אצל העבד).

תהליך זה, המתחיל כאמור כבר ביציאת מצרים, משיג לפני מתן תורה רק את מטרתו המינימלית, ובמובן מסוים יכולות תולדותיהם של בני ישראל במדבר (ואולי אף לאחר מכן) להיחשב כהמשכו. מצד אחד, בני ישראל חייבים להיות בני חורין על מנת לקבל את התורה. מצד שני, התורה עצמה מטילה אחריות וסוללת את הדרך לחירות, וניתן לראות את ארבעים שנות ההליכה במדבר כמאבק ארוך עם המנטליות העבדית.

לשון אחר, בשחרור מעבדות יש שלבים שונים: הוא החל ביציאת מצרים (ובייחוד במפלתה); המשיך במתן תורה ובתנאים המיוחדים של החיים במדבר (מן, ענני הכבוד, מחנה סגור, לימוד מפי משה וכו'); וככל הנראה הוא ממשיך גם כיום – על ידי יישום התורה בחיי היום יום ברמה האישית וברמה הלאומית.

לדעת הרב ביק, רעיון השחרור הרוחני הוא גם הבסיס להבנת דיניו הייחודיים של פסח מצרים, השונים מדיני פסח דורות (יש לזכור שפסח מצרים היה לפני מתן תורה ומצוות הפסח). הרי כמה דוגמות לדינים של פסח מצרים (חלקם גם של פסח דורות) שניתן לבארם כאמצעים לשחרור (ולא כמציינים אותם):

- הדם על שתי המזוזות ועל המשקוף (הבחנה בין בני ישראל למצרים)
- החיפזון (ציפייה ותכנון לעתיד – ההפך הגמור של העצלות המאפיינת את העבד)
- שאילת הכלים מן המצרים (המחייבת שינוי גישה כלפיהם)
- קרבן הפסח ואכילתו (סעודתו של אדם חופשי)
- "ומצות על מררים יאכלהו" (י"ב, ח) (אכילה המסמלת התגברות על חוויית העבדות).

לדעת הרב ביק, רעיון זה משמעותי גם להבנת דמותו של משה. בפרשת שמות מתואר משה כאיש אמיץ היוצא

כמו שחוזרת התורה ומדגישה,

15. שמות י"ב מא:

ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים
מקץ ארבע מאות ושלושים שנות שעבוד – דורות של העדר זהות ואחריות אישית – יצאו בני ישראל ממצרים כצבאות ה'. הם לא ברחו ממצרים – הם יצאו ממנה בגאון.

המכות ובני ישראל

רעיון זה, שהוא המפתח להבנת עשר המכות, נאמר בפירוש בראשיתה של פרשת בא.

16. שמות י', ב:

...ולמען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים ואת אתתי אשר שמתי בם וידעתם כי אני ה'
כלומר לפחות שלשת המכות שבפרשת בא, מכוונות כלפי עם ישראל. פעם אחר פעם רואים העבדים שפלי הקומה את אדוניהם העריצים מושפלים בידי ה', במטרה שיבינו מי הוא מלכו של עולם.

תהליך זה הושלם רק בטביעת המצרים בים סוף; רק בראותם "את מצרים מת על שפת הים" (י"ד, ל) שוחררו בני ישראל באמת מעבדות הרוח, ורק אז יכלו להמשיך להר חורב ולמתן תורה.

לאור זאת מובן הדגש החוזר ונשנה בתיאור המכות על כוחו של הקב"ה ועל ההגנה שלה זכו בני ישראל – דגש המתבטא בכמה מוטיבים החוזרים לאורך הסיפור, כגון ההבחנה הגלויה לכול בין מצרים ובין בני ישראל, ועצירתן של רבות מן המכות בעקבות תפילת משה דווקא.

בעקבות המכות, בני ישראל זוכים לא רק לחירות פיזית אלא גם לחירות רוחנית, והמהפך הרוחני-נפשי הזה הוא שמצריך את ההתמודדות הארוכה כל כך בין פרעה ובין הקב"ה.

ואם נשאל, אם אכן עיקר עניינם של מכות מצרים הוא שחרורם הרוחני של בני ישראל – מדוע אין התורה אומרת זאת במפורש, וחלף זאת מתארת בהרחבה דווקא את ההתמודדות עם פרעה?
מסביר הרב ביק:

שחרורם הרוחני של בני ישראל נסתר מעינינו מפני שזוהי אכן התרחשות נסתרת. לו הצליח משה לשחרר את בני ישראל בנאום או שניים, הייתה התורה מתארת זאת. ואולם, כפי שגילה משה בדרך הקשה, במקרה זה לא יועילו נאומים חוצבי להבות. השינוי הנפשי הפנימי הוא תהליך חבוי, המתחולל כתגובה להתרחשויות. לא מכוח אישיותו של משה השתחררו בני ישראל, כי אם מכוחו של הקב"ה שגבר על המצרים. לפיכך מתארת

חלק מעם ישראל. כך עולה מן הפסוק החותם רשימה זו.
(שמות ו' כב)

הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם הוציאו את בני ישראל מארץ מצרים על צבאתם

"הוא משה" – אותו משה המופיע ברשימה כאחד מבני בניו של יעקב – הוא הוא האיש שאותו ציווה הקב"ה להוציא את בני ישראל ממצרים על צבאותם.

ואכן, הפעם (ו', ל לעומת ו', יב) אין משה חוזר בתגובתו על הטיעון "הן בני ישראל לא שמעו אלי". כבנו של עמרם – ולא כנסיך מצרי – מבין משה כי לא בנאומים תבוא גאולתם של ישראל.

אמנם עדיין הוא תוהה. (שמות ו' ל)

"הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה?"

ועל כך משיבו ה'. (שמות ז' א)

"ראה נתתיך א-לקים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך"

כלומר: אהרן הוא שידבר אל פרעה.

ואולם, מוסיף הקב"ה, פרעה לא ישמע אליכם (שם, ג-ד), ובסופו של דבר יצאו בני ישראל ממצרים בידו הגדולה של הקב"ה. (שמות ז' ד)

ונתתי את ידי במצרים והוצאתי את צבאתי את עמי בני ישראל מארץ מצרים בשפטים גדלים

ח. ואז אומרת לנו התורה. (שמות ז' ו)

"ויעש משה ואהרן כאשר צוה ה' אתם כן עשו"

ומסביר הרב ביק, שאין זו קביעה סיפורית, שהרי משה ואהרן טרם עשו דבר, אלא פירוש הפסוק הוא שכעת מבינים משה ואהרן את התכנית הא-לוקית ואת תפקידם בה, ומכאן ואילך ידבקו בתכנית זו.

חוצץ כנגד חוסר צדק ונאבק על כבוד האדם – ויהא זה יהודי המדוכא על ידי מצרי, יהודי המותקף על ידי אחיו או מדייניות שמדיינים אחרים גירשו אותו. אירועים אלו, כך נראה, נועדו לתאר את אישיותו של מושיעם של ישראל, שיוכל להעניק מרוחו לאחיו הנדכאים. ואולם, נראה לדעת הרב ביק, שהמשכה של פרשת שמות מתאר דווקא את כישלונו של רעיון זה: האתגר ההרואי שהציב משה לעצמו מסתיים בהעמקת העבדות ובהשפלת רוחם של בני ישראל עוד יותר.

השחרור יקרה בשם הו"ה (ו', ב), שם המסמל את התערבותו הישירה (ולא את פעילותו הנסתרת) של הקב"ה בעולם בכל גודל תפארתו.

משה הונצח כמשה רבנו: כמורה, ולא כמשחרר. ברם, ולדעת הרב ביק אין מדובר כאן רק בהוראת התורה, אלא גם בהוראת החירות. אמנם לא משה הוא ששבר את עבדותם של בני ישראל; את זאת עשה הקב"ה. ואולם, באמצעות המכות עזר משה לבני ישראל להבין את משמעות חירותם.

לדעת הרב ביק, החזרות המשונות בתחילת הפרשה משקפות לדעתי את מהפך הגישה של משה, מנואם ומושיע המשפיע ישירות על קהל שומעיו לאמצעי להנחתת ידו החזקה של ה'.

נחזור עתה לראשית השיעור, וננסה להבין את סדר האירועים בתחילת הפרשה לאור הבנה זאת.

א. (ו', א-ח) הקב"ה מסביר למשה כי הוא עצמו יוציא את בני ישראל בידו הגדולה, וכי משה אינו צריך להיות מודאג מכישלונו בשכנוע פרעה.

ב. (ו', ט) משה אומר את הדברים לבני ישראל, אך הם אינם שומעים לו.

ג. (ו', י-יב) הקב"ה שולח את משה לפרעה, אך משה, הסבור עדיין כי הוא זה שצריך לשכנע את פרעה, טוען שייכשל במשימה.

ד. (ו', יג) הקב"ה נותן למשה ולאהרן משימה כפולה, שחלקה האחד מופנה לפרעה, והשני – לבני ישראל.

ה-ז. משה – עדיין נסיך מצרי ברוחו – אינו מבין: הוא מבקש להנחיל לבני ישראל מנפשו החופשית, אך אינו מצליח לעשות זאת.

בשלב זה מציגה התורה את תולדות משה ואהרן (ו', יד-כז). קטע זה העלה תמיהה אצל רבים מגדולי המפרשים, אך כולם מסכימים כי הקטעים הבאים (ו', כח - ז', ה) חוזרים על השיחה שמלפני רשימה זו.

אבל, יש הבדל בין הפסוקים שמלפני הרשימה לבין הפסוקים שלאחריה, שכן רשימת התולדות מציינת מהפך בדמותו של משה: לא נסיך מצרים אלא אחד שמושרש במוצאו היהודי – אילן היוחסין מדגישה היותו